

ZORAN ĐERIĆ
Akademija umjetnosti Banja Luka
Republika Srpska

UDK 355.01(497.1):778.5
Pregledni članak
Primljen: 3.3.2011
Odobren: 28.3.2011

NOVI RATNI FILMOVI U SRBIJI, HRVATSKOJ I BIH

Sažetak: Raspad Jugoslavije, a potom i oružani sukobi između zavađenih naroda u nekadašnjim republikama, najpre u Hrvatskoj, od 1991. do 1995. godine, a potom u Bosni i Hercegovini, kao i bombardovanje Srbije 1999. godine, neposredno su se odrazili na kinematografiju u novim državama. Snimljeno je više od četrdeset igranih filmova, kao i nekoliko stotina dokumentarnih, koji su na direktan ili indirektan način inspirisani ratom, odnosno ratnom problematikom. Ovaj tekst se bavi upravo tim novim ratnim ili neoratnim filmovima, žanrovskom vrstom koja je nastala na iskustvu partizanskih i borbenih filmova, pod uticajem nacionalnih ideologija, sa specifičnom balkanskom notom.

Ključne reči: rat, novi ili neoradni film, filmski žanr, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Srbija, bivša Jugoslavija.

Pol Virilio (Paul Virilio), francuski filozof i teoretičar kulture, autor ratnog modela razvoja savremenog grada i društva, koncepcije integralnog slučaja, rata pokreta, estetike nestajanja i informativne bombe, na samom početku svoje knjige *Rat i film*, primetio je: „za muškarce [i žene] u ratu, funkcija oružja je funkcija oka” (Virilio, 2003: 20). Njegova „logistika percepcije” mogla bi se primeniti na većinu filmova koji su snimljeni na prostorima bivše Jugoslavije za poslednjih dvadeset (20) godina. Bilo da se direktno odnose na neki od ratnih događaja u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, odnosno Srbiji, od 1991. godine, pa nadalje, ili su u njima samo aluzije na rat, odnosno na neke ličnosti i dešavanja u tom vremenu, neki od njih su žanrovski opredeljeni kao „ratni”, a drugi kao „drame” ili „savremene drame”, čak i kao „komedije”. Već u tim odrednicama krije se i stav prema događajima koji se slikaju, pre-

poznaje se virilijevska logistika percepcije, odnosno funkcija oka, tj. snimate-lja i njegove kamere, kao funkcija oružja, sredstva, ali i cilja.

Zato je ova tema interesantna podjednako filmskim kritičarima, kao i istoričarima i teoretičarima filma, pre svega domaćim (Daković, Vlajčić, Gočić, Anđelković, Škrabalo)¹, ali i pojedinim stranim, među kojima su svakako najistaknutiji autori: Denijel Dž. Gulding (Daniel J. Goulding), Dina Jordanova (Dina Jordanova) i Pavle Levi (Pavle Levi). Gulding, profesor emeritus na filmskim studijama Oberlin koledža u Americi, objavio je knjigu *Liberated Cinema – The Yugoslav Experience, 1945-1985* (1985), potom ispravljeno i dopunjeno izdanje *Liberated Cinema – The Yugoslav Experience, 1945-2001* (2002), koja je prevedena na hrvatski i objavljena u Zagrebu, kao *Jugoslavensko filmsko iskustvo, 1945-2001* (VBZ, Zagreb 2004). Dina Jordanova (bugarskog porekla), šefica Katedre za film na škotskom Univerzitetu Sent Endrius, ekspert za balkansku i istočnoevropsku kinematografiju, objavila je monografije: *Cinema of Flames: Balkan Film, Culture and the Media* (2001), *Emir Kusturica* (2002), *Cinema of the Other Europe: The Industry and the Artistry of East Central European Film* (2003), *Cinema of the Balkans* (ed.) (2006), kao i tematski dodatak *Cineaste: Contemporary Balkan Cinema*, u *Cineaste magazine* (New York, June 2007). Njene knjige, na žalost, još uvek nisu prevedene na neki od naših jezika. Pavle Levi (beograđanin koji predaje istoriju i teoriju filma na američkom univerzitetu Stenfordu), objavio je svoju doktorsku disertaciju *Desintegration in Frames. Aesthetics and Ideology in the Yugoslav and Post-Yugoslav Cinema* (Stanford University Press, 2007), koja je prevedena na srpski i objavljena kao *Raspad Jugoslavije na filmu. Estetika i ideologija u jugoslovenskom i postjugoslovenskom filmu* (Beograd 2009). Među ove istraživače mogli bismo uvrstiti i slovenačkog filmskog kritičara Marcela Stefančiča Mlađeg (Marcel Stefančič, Jr), sa studijom *Wars in the Former Yugoslavia, Take Tree* (2006), kao i brojnim filmskim kritikama na temu rata u kinematografiji na tlu bivše Jugoslavije.

Od 15 filmova, koji su snimljeni 1991. godine, ni jedan nema žanrovsku odrednicu „ratni“. Većina ovih filmova je odobrena i započeta još pre ratnih sukoba, u vreme zajedničke države, u pojedinim je jugoslovenska glu-

---

¹ I ja sam se, više puta, pozabavio ovim temama. Uporedi: Zoran Đerić, Srpski i hrvatski film: pretpostavke za pisanje istorije nacionalnih, odnosno državnih kinematografija, u: *Serbo-Croat Relations in The 20th Century - History and Perspectives / Srpsko-hrvatski odnosi u 20. veku - prošlost i perspektive*, Institute for Historial Justice and Reconciliation - Salzburg, Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje - Novi Sad, Dijalog - Zagreb, Grafo-marketing Novi Sad, 2008, str. 103-112; Zoran Đerić, Srpsko-hrvatske filmske koprodukcije u XXI veku, u: *The Croatin-Serbian Cooperation in Politics and Culture in The 20th Century / Hrvatsko-srpska saradnja u politici i kulturi u 20. veku*, Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje, Novi Sad; Udruga za povijest, suradnju i pomirenje, Golubić (Obrovački), Grafomarketing, Novi Sad 2010, str. 151-162; Zoran Đerić, Pozorište i film : studije, članci, prikazi, Grafomarketing, Novi Sad 2010, str. 133-142.

mačka ekipa, kao u Sidranovom *Prazniku u Sarajevu* (koji je snimljen u jugoslovensko-bosansko-hercegovačkoj koprodukciji). Ipak, može se naslutiti napetost predstojećih događaja, kao i nagoveštaji onoga što će ubrzo uslediti, kao u filmu *Vrijeme ratnika*, koga je za hrvatsku TV režirao Dejan Šorak, odnosno u debitantskom filmu hrvatskog reditelja Zrinka Ogreste – *Krhotine, kronika jednog nestajanja*. I Krsto Papić je ove godine dovršio snimanje svog filma *Priča iz Hrvatske*, započetog pre raspada Jugoslavije, o hrvatskoj dijaspori, „promičući zapravo aktualne političke slogane Tuđmanove vlasti o potrebi povijesne pomirbe potomaka ustaša i partizana, pa je stoga film ispao previše ideologijski obojen i stoga donekle artistički neuvjerljiv” (Škrabalo, 2008: 173).

Samo jedan igrani film iz 1992. godine (od 16 koji su snimljeni), iako je označen kao „drama”, dotiče ratne događaje. Reč je o filmu Živojina Pavlovića, *Dezertjer*. Mada je zasnovan na *Večnom mužu* F.M. Dostojevskog, radnja je prenetu „u kontekst rata u Hrvatskoj i srpske opsade Vukovara” (Goulding, 2004: 197). Ovo je prvi film o ratu u Hrvatskoj, koji, kao i „većina ratnih filmova snimljenih 90-ih godina u regionu kombinuje borbenu tematiku s opširnim prikazom stradanja civila” (Levi, 2009: 166). Sam Pavlović je, još 1961. godine, pišući o partizanskim filmovima, izneo stav koji bi i danas, posle pola veka, mogao da bude aktuelan: „Jedna istorija, koja je, na ovaj ili onaj način još uvek sadašnjost, očekuje svog filmskog interpretatora. Ali zar do sada nije ništa izrečeno o njoj? Zar o krvavoj i sudbonosnoj istoriji ne beše ničeg na platnima naših bioskopa? Zar čovek koji ju je stvarao ili joj se suprotstavljao nije oplodio i stvaralaštvo, zar ničeg inspirativnog nema u tragičnim situacijama sred kojih se proveravao? [...] Prizivajući dimom rata opaljena sećanja, listajući autentična dokumenta i fotografije, i noseći ožiljke teških trauma koje je to vreme urezalo u naša detinjstva, moramo reći da od svega toga u filmovima nema ni traga. Filmovima kao da je istorija falsifikovana” (Pavlović, 2009: 145).

S problemom lažiranja, ili iskrivljenog predstavljanja stvarnih događaja, uz autentične i dokumentarne, odnosno više ili manje umetničke vizure, susrećemo se poslednjih dvadeset godina gledajući i tumačeći filmske poglede autora sa prostora bivše Jugoslavije.

Na temu razaranja Vukovara² snimljena su 1994. godine dva „ideološki suprostavljena” (Levi) filma: *Vukovar – jedna priča*, srpskog reditelja Bore Draškovića i *Vukovar se vraća kući*, hrvatskog reditelja Branka Šmita

² Nevena Daković predlaže termin urbicid, za „smrt i destrukciju grada izazvanu ratnim razaranja”. Videti njen tekst: Kinematografija raspada Jugoslavije : Plamen na ničijoj zemlji, u: Vreme, broj 691, 31. mart 2004. Pored Vukovara, na tu listu gradova stavlja i Mostar. Možda bi se na toj listi mogli naći i gradovi kao što su Sarajevo i Srebrenica (kad su u pitanju ratovi sa početka 90-ih), ali i Beograd i Novi Sad (kada je reč o bombardovanjima 1999. godine).

(Schmidt). Šmit je prethodne godine snimio video film, *Vukovarski memento*, kome je sada dodao „dramu ratnika povratnika”. Iako su „psi rata” kod Draškovića u drugom planu, oni se jasno raspoznaju u svojim namerama, kao ubice, pljačkaši i oni koji siluju, dok je u prvom planu ljubav dvoje mladih koji su iz različitih zaraćenih entiteta. Hrvatski film prepun je „mržnje i gorčine spram evidentnih i jedinih krivaca opsade” (Daković, 2004). Iako je snimljen s namerom da ispravi ono što je predočeno u srpskom filmu, hrvatski film ipak nije, kako to primećuje Škrabalo, „uspio efikasno parirati promućurnoj srpskoj propagandi, prezentiranoj svijetu kroz ljubavnu priču vukovarskih Romea i Julija (Srbina i Hrvatice) u ciparsko-jugoslavensko-američkom filmu *Vukovar – jedna priča* (1994) Bore Draškovića” (Škrabalo, 2008: 188).

Na temu novih ratnih veterana, u Srbiji je 1993. godine snimljen film *Kaži zašto me ostavi*, reditelja Olega Novkovića. Film pripada, žanrovski, melodrami, *homecoming* melodrami, kako to ističe Nevena Daković. Iste godine, u Hrvatskoj, uz podršku italijanske televizije RAI, Oja Kodar je snimila ratni film *Vrijeme za...* „Domoljubno nadahnut film» koji je propao i kod kritike i kod publike, «koja je prozrela ispraznost ove neuvjerljive konstrukcije na matrici nekadašnjih jugoslavenskih partizanskih filmova, samo s izmiješenim idejnim i političkim predznakom” (Škrabalo, 2008: 185).

1994. je snimljeno još nekoliko filmova koji su inspirisani aktuelnim događajima. Vredan pažnje je dokumentarac Janka Baljka, *Vidimo se u čitullji*, koji je utemeljen na knjizi *Kriminal koji je izmenio Srbiju*. „Film pruža intiman portret mladih bandi kriminalaca koje su nastale za vrijeme Miloševićevog režima” (Goulding, 2004: 253). Slična inspiracija evidentna je u igranom filmu Srđana Dragojevića, *Rane* (1998). Hrvatski film *Cijena života*, prema scenariju Fabijana Šovagovića, a u režiji Bogdana Žižića, patriotska melodrama, prati bekstvo vukovarskog borca iz srpskog logora. Film se „nije uspio izdići iznad razine plošne i efemerne, stoga i neučinkovite, ratne propagande” (Škrabalo, 2008: 187). Ove godine je i u Makedoniji snimljen jedan film koji se bavi raspadom Jugoslavije. Reč je o filmu *Pre kiše*, koji je režirao Milče Mančevski, a „potiče brojna zanimljiva pitanja i probleme, na koje odbija pružiti pojednostavljen odgovor. Jesu li svi ratovi jednaki? Jesu li pokretne slike i zamrznuti trenuci smrti i patnje u jednom ratu zamjenjivi s istim prizorima iz svih drugih ratova?” (Goulding, 2004: 236).

U Srbiji su 1995. snimljena tri vredna filma na ratnu tematiku: *Podzemlje*, *Tamna je noć* i *Ubistvo s predumišljajem*.

Kusturičin film *Podzemlje* dočekan je, uglavnom, ovacijama i pohvalnim ocenama. Američka filmska kritičarka Debora Jang (Deborah Jang) započela je svoj tekst poređenjem: „Da je Felini ikad načinio ratni film, morao bi da liči na *Podzemlje* Emira Kusturice. Ova epska crna komedija o Jugosla-

viji između 1941. i 1992. tročasovni je brzometni cirkus koji gledaoca ostavlja zapanjenim, iscrpljenim, ali moćno impresioniranim. Njegova energija, povezana sa zvonkom (mada pomalo i simplicističkom) osudom godina komunizma i sadašnjeg rata, čini ga jednim od emotivno najangažovanijih i najponesenijih filmova u Kanu” (Vlajčić, 2009: 280). Pohvalne kritike izrekli su i francuski (Žerar Lefor / Lefort Gérard) i italijanski (Irena Binjardi / Irene Bignardi) filmski kritičari, a potom i srpski filmski kritičar Milan Vlajčić, koji navodi strane kolege, kako bi osnažio svoj glas, a izbegao osude za „lokalpatriotska preterivanja”. Goran Gocić je autor monografije *Notes from The Underground : The Cinema of Emir Kusturica* (2001), koja je u izmenjenoj i dopunjenoj formi objavljena i na srpskom jeziku: *Emir Kusturica : Kult margine* (2005). U poglavlju „Umetnost s Balkana, umetnost ratnog stanja”, koje smo uvrstili u našu *Poetiku srpskog filma* (2009), zabeležena su i sledeća zapažanja: „Neki tvrde da se dobra umetnost rađa iz ekstremnih, iracionalnih situacija, kao što su ratovi. Jugoslavija je imala ratova na pretek. [...] Emir Kusturica je bio najproduktivniji u vreme akutnog perioda građanskog rata u Bosni: za tri godine (1992-1995) uspeo je da snimi dva filma. [...] Umetnost ovog vremena je njegovo cveće zla, najbolje što koncept balkanske sanjive iracionalnosti može da ponudi. A otkad je Balkan postao pacijent svakog lekara, Emir Kusturica je postao jedan od najvećih 'dijagnostičara' njegovih skupo plaćenih iluzija” (Gocić, 2009: 365-367). Slično polazište možemo videti i u monografiji Dine Jordanove posvećene Emiru Kusturici³. Jordanova zapaža različite tipove balkanskih ljudi bez morala, čiju lepezu možemo videti u Kusturičinim filmovima (Jordanova, 2002). Ali, već u naslovu njene studije koja je posvećena *Podzemlju*, uočljiva je kontroverza: da li je reč o istorijskoj alegoriji ili propagandi? (Jordanova, 1999). I Pavle Levi smatra ovaj film „kontroverznim epskim narativom”. Za našu temu najzanimljiviji je njegov treći deo koji je nazvan kao i prvi, „Rat”, a odvija se 90-ih godina, „u vreme krvoprolića u zemljama bivše Jugoslavije”. Ovde Levi vidi „slavljenje čistog, neokaljanog jugoslovenskog ideala” kojim se prevazilaze „savremene etnonacionalističke mržnje među Južnim Slovenima” (Levi, 2009: 145).

Film *Tamna je noć*, reditelja Dragana Kresoja, opisuje povratak nasilno mobilisanih vojnika i njihove posleratne traume. Radnja je smeštena u Beograd, 1992. godine. U pozadini je raspad Jugoslavije, blokada, koja je dovela do nestašica i redova za hranu, studentske pobune.

³ Dina Jordanova, *Emir Kusturica* (London: British Film Institute, 2002).

Ubistvo s predumišljajem, Gorčina Stojanovića, zasnovano na istoimenom romanu Slobodana Selenića, jedan od „najs sofisticiranijih filmova devedesetih” (Gulding), u pozadini ima rat u Hrvatskoj.

U Hrvatskoj je o „domovinskom ratu”⁴, od 1991. do 1995. godine, snimljeno mnoštvo dokumentarnih i dva igrana filma koji zavređuju pominjanje jer su više od propagande i pristrasnosti: *Svaki dan kad se rastajemo* (1994), koji je režirao Lukas Nola, film koji predočava atmosferu ratnog Zagreba i *Noć za slušanje* (1995), Jelene Rajković, film o psihološkim posledicama rata.

Tek posle operacije „Oluja”, snimljen je najbolji hrvatski film ratne tematike – *Kako je počeo rat na mom otoku* (1996). Po scenariju komedioografa Ive Brešana, film je režirao njegov sin Vinko. „Bio je to prvi film ne samo u Hrvatskoj, nego i u drugim post-jugoslavenskim državama, koji je temi ovoga rata pristupio s humorom, premda je sadržavao i aspekt *suspensa* te potrebnu dozu domoljublja uz nijansu patetike” (Škrabalo, 2008: 190). Zbog toga ga je hrvatska publika tako dobro primila, „progutala” s „nacionalističkim oduševljenjem” (Marcel Stefančić), a film je postao „neka vrsta opšteg katarzičnog iskustva” (Stefančić, 2006). Ipak, ova ratna komedija, kako je to primetio Levi, „izvrgava ruglu krajnosti etničkog samopodilaženja”, pa i „ismeva *domovinski rat*” (Levi, 2009: 197).

Sledi ga film Zorana Tadića, *Treća žena* (1997), koji je parafraza Ridovog *Trećeg čoveka*, s radnjom prenetom u ratni Zagreb i trgovinu ljudskim organima.

Film *U okruženju* (1998), Stjepana Sabljaka je „najdojmljiviji hrvatski srednjometražni ratni film” (Škrabalo), „vjerodostojan doživljaj jednog ratnog fragmenta: dinamičan i napet prikaz akcije nekoliko zarobljenih hrvatskih vojnika koji bježe iz srpskoga logora i nastoje se probiti do hrvatskih položaja” (Škrabalo, 2008: 192). U ovom filmu Levi vidi „jedan od najosobnijih pristupa ideološkim mehanizmima koji su delovali u pozadini etičkih sukoba u Jugoslaviji” (Levi, 2009: 177). „Ova amaterska video produkcija ... specifična je, između ostalog, po tome što se nimalo ne obazire na uzroke etničke mržnje” (Levi, 2009: 177-178). Ipak, ovaj „nerazvijeni filmski narativ” (Levi), u potpunosti se „zadovoljava nacionalističkom vulgatom”, prema kojoj su „svi Srbi – četnici”, kao što Srbi „sve Hrvate doživljavaju kao ustaše” (Levi, 2009: 178).

1998. godine Vinko Brešan je snimio svoj drugi igrani film, *Maršal*, takođe komičan, persiflažu na temu nekadašnjeg kulta Titove ličnosti. Na sli-

---

⁴ O samom ratu u Hrvatskoj videti zbornik: *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995*, ur. Branka Magaš i Ivo Žanić, Naklada Jesenski i Turk/Dani, Zagreb, Sarajevo 1999.

čnu ideju je došao još 1994. srpski reditelj reditelj Želimir Žilnik, koji je snimio dokumentarni film *Tito po drugi put među Srbima*. Oba filma nastoje da svoju publiku podsete ili identifikuju sa subjektom u koga se verovalo, mada različitom retorikom. Hrvatski – „novom, etnonacionalističkom retorikom”, a srpski – „komunističko/revolucionarnom retorikom” (Levi, 2009: 186).

1999. godine je snimljen film *Bogorodica*, u režiji Nevena Hitreca. Ovaj film je glorifikacija domovinskog rata, „predstavlja Srbe kolektivno sklone opijanju te predavanju najnižim nagonima pljačkanja, silovanja i ubijanja slučajno zatečenih i nevinih” (Daković, 2004). I pored ranije uočene darovitosti ovog predstavnika „mladog hrvatskog filma”, njegov prvi igrani film je zaveden „viškom rodoljubnih emocija, te je film o tragičnim zbivanjima u osvit rata u slavonskom selu s etnički izmješanim stanovništvom više djelovao kao jednostrani poziv na osvetu, nego kao pokušaj razumijevanja tragičnog obrata u do tada prijateljskim susjedskim odnosima” (Škrabalo, 2008: 206-207). Iste godine, u Hrvatskoj, snimljena su još četiri filma na ratne i posleratne teme (*Crvena prašina*, Zrinka Ogreste; *Četvorored*, Jakova Sedlara; *Kad mrtvi zapjevaju*, Krsta Papića i *Garcia*, Dejana Šorka), koji su, baš kao i prethodni, ostali zatečeni između mitova istorijske istine i konstrukcije istorije novih mitova (Daković).

Posle dve komedije na ratne teme, hrvatski reditelj Vinko Brešan je snimio svoj novi film 2003. godine. Reč je o filmu *Svjedoci*, „napetom ratnom trileru”, u kojem „daje kritički portret domovinskog rata” (Daković, 2004).

Hrvatski reditelj Rajko Grlić je 2006. godine snimio film *Karaula*, u koprodukciji skoro svih post-jugoslovenskih država, komediju o JNA, koja, samo zbog onog što sada znamo, a tada nismo ni slutili, može da se podvede pod našu temu raspada Jugoslavije, odnosno potonjih ratnih sukoba. Ovaj film je u osnovi nostalgican za Jugoslavijom, što je prepoznala i najviše ceni-la brojna publika, gde god je ovaj film prikazivan. Gledanost i otvorenost je postala težnja novih autora hrvatske kinematografije, pa su teme domovinskog rata potpuno zanemarene, na uštrb savremenih tema i problema mladih generacija u Hrvatskoj prve decenije XXI veka.

U Bosni i Hercegovini je snimljeno nekoliko filmova na temu raspada SFRJ i rata u BiH, koji je trajao skoro četiri godine⁵. „Pošto je rat u Bosni, uključujući i opsadu Sarajeva, trajao sve do 1995. godine, snimanje igranih filmova u ovoj bivšoj jugoslovenskoj republici otpočelo je tek u drugoj polovini decenije” (Levi, 2009: 165). Prvi „bosanski cjelovečernji igrani film” ko-

---

⁵ O ratu u Bosni i Hercegovini videti zbornik: *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995*, ur. Branka Magaš i Ivo Žanić, Naklada Jesenski i Turk/Dani, Zagreb, Sarajevo 1999.

ji je snimljen i prikazan posle rata, bio je *Savršeni krug* (1997), u režiji Ademira Kenovića. Film predstavlja „dojmljivo svjedočanstvo o duhu ustrajnosti i improvizacije, te želje za preživljavanjem, kakvu su imali obični građani Sarajeva” (Goulding, 2004: 242). Faruk Sokolović je snimio dva filma, *Tunel* (2000) i *Mlječni put* (2002), dok je mladi reditelj Dino Mustafić, kao izbeglica iz Bosne, u Francuskoj snimio film *Remake* (2002), kojim „evocira istoriju od Jasenovca do Sarajeva i Kosova kao stalni *remake* nacionalnih sukoba i mržnje, odnosno naših partizanskih filmova, ovoga puta sa podelom uloga protagoniste i antagoniste među eks-jugoslovenskim narodima” (Daković, 2004). Najznačajniji noviji film, *Ničija zemlja* (2001), po scenariju i u režiji Danisa Tanovića, snimljen je kao koprodukcija susednih i više evropskih zemalja. Film, koji se bavi ratom u Bosni, osvojio je Zlatni globus, kao i Oskara za najbolji film s neengleskog govornog područja. *Ničija zemlja* „nudi žestoku osudu potpune apsurdnost ovoga konkretnoga rata, njegove gluposti i okrutne opscenosti” (Goulding, 2004: 232). Ovaj film, delimično nudi „humanizujuću utehu, tj. koncept rata kao univerzalnog zla, (ne)endemičnog ovim prostorima” (Daković, 2004).

2003. godine, u Bosni i Hercegovini su snimljena dva filma: *Gori vatra*, u režiji Pjera Žalice i *Ljeto u zlatnoj dolini*, u režiji Srđana Vuletića.

Gori vatra je komedija na ratne teme, od toga ko je sve počeo, ko je za šta kriv, do pitanja da li se sve to moglo izbeći. Po rečima Jasmina Durakovića, ovaj film je bio „važan korak naprijed za novu bosansku kinematografiju” (Duraković, 2009). Već u sledećem filmu Pjera Žalice, *Kod amidže Idriza* (2004), akcenat je na sevdahu i lokalnom koloritu bez ratnih truba.

Pre nego što je snimio svoj prvi dugometražni igrani film, *Ljeto u zlatnoj dolini*, mladi bosansko-hercegovački reditelj i scenarista Srđan Vuletić (1971) je snimio *Troskok* (1999), kratki igrani film o čudnoj ljubavnoj priči u okupiranom Sarajevu. „*Troskok* se završava uznemirujućom situacijom, neretkom u posleratnom životu Bosne” (Levi, 2009: 237): dvoje ljubavnika, kad je izbio rat, našli su se na suprotnim stranama, a kada je prestao rat, ponovo su se susreli u gradskom prevozu. *Ljeto u zlatnoj dolini*, poput Sokolovićevog filma *Mlječni put*, podseća na predratnu multietničnost Sarajeva, ali ovog puta u svetu kriminala i prevara (Daković). U novom Vuletićevom filmu, *Teško je biti fin* (2007), i dalje se priča o Sarajevu, o čoveku koji zbog dobrote ispada budala. Ova filmska komedija, naravno, nema nikakve veze sa prethodnim ratnim i posleratnih pričama.

2006. godine, reditelj Jasmin Duraković je snimio svoj prvi dugometražni igrani film, *Nafaka* (radnog naziva *Krovni talas*), priču „o netipičnim sarajevskim junacima, koje pratimo u ratu i miru, i njihovim tragedijama i ličnim dramama, ali i radostima života u surovim okolnostima rata i još goreg

mira”, kako stoji u sinopsisu. I ovaj reditelj ubrzo napušta priču o ratu, i sledeći film posvećuje ljubavnoj priči (*Sevdah za Karima*, 2010).

Reditelj Danis Tanović, koji se proslavio filmom *Ničija zemlja* (2001), snimio je još dva igrana filma: *Triage* (2008), sa junakom čije ratne traume ne potiču od ratova u Bosni i *Cirkus Kolumbija* (2010), čija je radnja smeštena u mali bosanski grad, na samom početku poslednjeg rata. Tanović je i autor scenarija, po istoimenoj knjizi hrvatskog pisca Ivica Đikića, koja obrađuje kraj XX veka, ponovno rađanje nacionalizma i fašizma. Dakle, tema koja korespondira sa našom na najbolji način, jer je i ovaj film bio bosanski kandidat za Oskara, a Tanović je reditelj koji ume da zaintrigira kako domaću, tako i svetsku filmsku kritiku i publiku. U filmu glume poznati glumci, poput Mire Furlan i Mikija Manojlovića, što je još jedan dobar rediteljski potez.

U Srbiji je poslednjih petnaest godina snimljeno više filmova sa ratnom tematikom. Neki od njih se bave Prvim svetskim ratom, kao *Sveti Georgije ubiva aždahu* (2009), film Srđana Dragojevića, dok se film *Nož* (1999), Miroslava Lekića bavi Drugim svetskim ratom.

2003. godine je snimljena prva srpsko-hrvatska koprodukcija, film *Ledina*, u režiji Ljubiše Samardžića. Melodrama, priča o bračnom paru, Srbinu i Hrvatici, koji žive u jednom novobeogradskom soliteru 1995. godine. Prva srpsko-hrvatska koprodukcija u oblasti dokumentarnog filma bila je 2006. godine. Reč je o filmu *Vukovar – poslednji rez*, u režiji Janka Baljka, po scenariju Draga Hedla. Dok je film *Ledina* uglavnom dobio loše kritike, film *Vukovar – poslednji rez* je na Sarajevskom filmskom festivalu dobio nagradu „Human Rights Award”, kao najbolji dokumentarni film iz „Regionalnog dokumentarnog programa”.

Puno je pisano o filmu *Lepa sela lepo gore* (1996), Srđana Dragojevića. Film je utemeljen na stvarnom incidentu, koji se dogodio neposredno po izbijanju rata u Bosni, 1992. godine: jedinica srpske vojske u istočnoj Bosni, iznenada napadnuta od muslimanskog odreda, sklanja se u jedan napušteni tunel. Pod opsadom je deset dana, bez hrane i vode. „Film metaforički razvija taj minorni događaj da bi izrekao općenit komentar cijeloga rata” (Goulding, 2004: 204). Jednu od prvih teorijskih studija o tom filmu napisala je Branislava Anđelković. U njoj, pored ostalog, uočava koji su to diskursi rata kojima manipuliše reditelj i njegov film, kako bi snimio film koji će se dopasti širokoj gledalačkoj masi. „Popularniji i istrajniji od svih ratnih diskursa jeste onaj koji ne dozvoljava da naša nacija ima problema u glavi” (Anđelković, 1996: 137). Oslanjajući se na ovu studiju, Pavle Levi izvlači zaključak: „Jedan od najvažnijih aspekata reprezentacione ideologije Lepih sela jeste uporno isključivanje, kako iz vizuelnog, tako i iz zvučnog registra, najdrastičnijih posledica rata u Bosni: masovnog ubijanja civila” (Levi, 2009: 219).

Aдекватnu pažnju je dobio i poslednji, nedovršeni film Živojina Pavlovića, *Država mrtvih* (1999/2002). Nevena Daković vidi ovaj film kao «prvi pokušaj svodenja računa»: pojedinca i porodice, države i nacije, vremena u kojem živimo i kraja XX veka.

Izuzetno je cenjena nezavisna produkcija Milutina Petrovića – *Zemlja istine, ljubavi i slobode* (2000). Radnja se odvija 1999. godine, u vreme NATO bombardovanja Srbije, koje je „u velikim zapadnjačkim medijima predstavljeno u formi sanitarizovanog televizijskog spektakla, 'rata bez žrtava', reditelj Milutin Petrović alegorijski komentariše nezavidno 'stanje nacije' smeštajući radnju filma u instituciju za mentalne bolesti” (Levi, 2009: 194).

2001. godine je snimljeno nekoliko filmova sa temom bombardovanja i beogradskog eksterijera: *Normalni ljudi*, *Nebeska udica* i *Nataša*. Melodramatični, prepuni stereotipa i drugih rediteljko-scenarističkih nedostataka, ovi filmovi primer površnog filmskog reagovanja na aktuelna događanja.

Žurka (2004), rediteljski debi Aleksandra Davića, opisuje događaj iz 1991. godine, na jednom fruškogorskom imanju, pred početak rata. Filmski kritičar Dimitrije Vojnov prepoznao je ovo kao neuspeo pokušaj da se jednostavna porodična priča smesti u istorijski kontekst.

Sivi kamion crvene boje (2004), rediteljski debi mladog srpskog scenariste, Srđana Koljevića, takođe opisuje događaj iz 1991. godine, bosanskog kamiondžiju koji pokupi mladu beogradsku stoperku i pokušava da je odveze do Dubrovnika, dok se usput „podgreva građanski rat” (Vojnov).

I Emir Kusturica je 2004. snimio novi film. Reč je o filmu *Život je čudo*, melodrami, u kojoj se prepliću porodična dužnost i ljubav. Dešava se na železničkoj stanici u Bosni, u arhetipskoj situaciji: Muslimani zarobljavaju sina železničaru Luki, a potom on zarobljava Muslimanku Sabahu, kako bi je razmenio za sina. Ali se zaljubljuje u nju, i to ga razdire.

2008. godine su snimljena dva filma: *Turneja*, reditelja Gorana Markovića i *S.O.S. Spasite naše duše*, reditelja Slobodana Šijana. *Turneja* je apsurda priča o glumačkoj trupi koja kreće na turneju po bosanskom ratištu. Između komedije i tragedije i realne ljudske drame nalazi se i poslednji Šijanov film, *S.O.S. Spasite naše duše*. Radnja njegovog filma je smeštena u jednom odmaralištu na granici između Hrvatske i Srbije, na početku 90-ih godina, pred izbijanje rata. Između okupljenih «kandidata za najplemenitiji podvig» izbija sukob na nacionalnoj, pa i političkoj osnovi. Film je crna komedija koja sluti rat.

Jedan od poslednjih filmova snimljenih na ratne teme je *Neprijatelj* Dejana Zečevića. Snimljen u Republici Srpskoj, 2010. godine, ovaj film do sada nije bio prikazivan na festivalima, pa ni u bioskopima. Premijera je najavljena na ovogodišnjem FEST-u, u februaru 2011. godine.

Novi ratni ili neoratni filmovi, koji su snimljeni u posljednje dve decenije u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji (kao i oni koji su snimljeni u Makedoniji i Sloveniji, a koje, izuzev jednog, nismo razmatrali u ovoj tekstu), mogu se svrstati u dve kategorije: prva je istorijsko-kritička, a druga mitsko-fatalistička. Obe kategorije su pod većim ili manjim udelom «nacionalnog sentimenta i faktora» (Daković). Pri tom, valja imati u vidu «postdejtovski zaoštren iskaz o Srbima koji nisu u ratu», kojim je uveden «novi hronotip u filmske storije», odnosno, skrenut «predstavljajući koncept u sfere metafore, mita i metafizike» (Daković, 2004). Nisam se upuštao u dublje analize pomenutih filmova, niti u njihovo vrednovanje, iako sam se povremeno pozivao na ocene filmskih kritičara, kako bih ukazao u kom su se pravcu kretale pojedine autorske, filmske koncepcije, odnosno kakvi su bili opšti umetnički utisci o filmovima koji su snimani o događajima koji su nesumnjivo bili bolna, vrlo često i sporna tema. Interpretacije su različite, baš kao i što se razlikuju lična od javnih viđenja, subjektivni i umetnički od oficijelnih (političkih) stavova. Po nekim mišljenjima, filmovi revidiraju istoriju, po drugim – oni imaju pragmatičnu funkciju promovisanja nacionalnih mitova, a po trećim – ovi filmovi se nalaze između istorije i mitova, odnosno predstavljaju „mit nove istorijske istine i konstrukciju istorije novog mita” (Daković). Film, dakle, „funkcioniše, ne samo kao ogledalo i kao hroničar stvarnosti, već i kao moćan epistemološki aparat” (Levi, 2009: 8).

Literatura:

1. Anđelković, Branislava (1996): *Lepa sela lepo gore: Popularni diskurs rata*, u: *Pop Vision*, zbornik tekstova, urednik Branislav Dimitrijević, Umetnička radionica Aurora, Fond za otvoreno društvo, Centar za savremenu umetnost, Vršac, Beograd.
2. Daković, Nevena (2004): *Kinematografija raspada Jugoslavije*, u: *Vreme*, broj 691, od 31. marta 2004.
3. Duraković, Jasmin (2009): *Kako smo stvarali novi bosanski film*, Depo Blog (<http://68.171.213.156/blog/?p=499>)
4. Goulding, Daniel J. (2004): *Jugoslavensko filmsko iskustvo, 1945.-2001. – oslobođeni film* (s engleskog preveo Luka Bekavac), VBZ, Zagreb.
5. Iordanova, Dina (1999): *Kusturica's 'Underground' (1995): Historical Allegory or Propaganda*, u: *Historical Journal of Film, Radio und Television* 19, br. 1
6. Iordanova, Dina (2001): *Cinema of Flames : Balkan Film, Culture and the Media*, British Film Institute, London.
7. Iordanova, Dina (2002): *Emir Kusturica*, British Film Institute, London.

8. Levi, Pavle (2009): *Raspad Jugoslavije na filmu. Estetika i ideologija u jugoslovenskom i postjugoslovenskom filmu* (prevele s engleskog Ana Grbić i Slobodanka Glišić), XX vek, Beograd.
9. Magaš, Branka; Žanić, Ivo (1999): *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995*, Naklada Jesenski, Turk / Dani, Zagreb, Sarajevo.
10. Stefančić, Marcel (2006): *Wars in the Former Yugoslavia, Take Three*, <http://www.mediaguide.hu/book/bookID44.html>.
11. Škrabalo, Ivo (2008): *Hrvatska filmska povijest ukratko (1896-2006)*, VBZ, Zagreb.
12. Virilio, Pol (2003): *Rat i film I. Logistika percepcije* (prevele Ana A. Jovanović i Vesna Cakeljčić), Institut za film, Beograd.
13. Vlajčić, Milan (2009): *Legenda o zemlji Balkanskoj*, u: Zoran Đerić, *Poetika srpskog filma*, Grafomarketing, Novi Sad, str. 279-281.
14. Gocić, Goran (2009): *Na kraju filma: umetnost s Balkana, umetnost ratnog stanja*, u: Zoran Đerić, *Poetika srpskog filma*, Grafomarketing, Novi Sad, str. 365-367.
15. Pavlović, Živojin (2009): *Laž o istoriji*, u: Zoran Đerić, *Poetika srpskog filma*, Grafomarketing, Novi Sad, str. 145-148.

NEW WAR FILMS IN SERBIA, CROATIA AND BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary: The disintegration of Yugoslavia followed by armed clashes between feuding nations in the former republics, first in Croatia, between 1991 - 1995. and then in Bosnia and Herzegovina, as well as bombing of Serbia in 1999, directly affected the film industry in the new member. It's recorded more than forty feature films, as well as hundreds of documentary, which are directly or indirectly inspired by the war, or war issues which are directly or indirectly inspired by the war, or war issues. Text deals with this kind of new war movies, type of genre that is built on the experience of partisan combat movies, under the influence of national ideology, with specific note of the Balkans.

Key words: war, new war movie, movie genre, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Serbia, former Yugoslavia.